

Takáts Gyula

Az igazi poézis keresése. Berzsenyi-Hölderlin-Kazinczy párhuzamok

Műveik sem kerültek egymás kezébe, és olvasva őket, mély rokonságról vallanak. Hölderlin öt évvel volt idősebb, és hét évvel túl is élte Berzsenyit. És messze volt a württembergi Neckar folyó és a somogyi mocsárszéli Nikla. De közös idejük és koruk faláról, mert egy szellem sugallta őket, érdekesen összecsengő visszhanggal felelnek, környezetük más-más színével szólítójuknak: a Szépnek és a Természetnek. Mert e kettő együtt az, akiket ismerni sejtettek. Akikhez törekedtek, és akikbe vetették minden hitüket az ember, a nemzet és az emberiség megmentésére.

E megmentő Szép filozófiája és Természet-eszménye és fogalmazása a XIX. századforduló európai nagy lírában egygyökerű. Ez a platóni indítású szép eszménye Goethét és Schillert is elragadta, de más hatással szólította és vitte, és másképp az angol romantikus újhelleneket: Shelley-t, Keatsot és Byront. A forradalmi szívű Shelley-nél a természet nemcsak a Szép, az Igazság, de maga az Isten megtestesítője is. Keatsnál „A Szépség Igazság, az Igazság Szépség”. Byronnál már a rajongó és önkiélő romantikán túl egy sajátjából fegyverzett zászlóalj ereje is a görög szép és nép felszabadítására. Hölderlin életművében is mindenben ez a Természet az eszménykép, de éterien szárnyaló romantikával. A vele oly rokon Berzsenyi is szárnyal, de már Horatiusian vagy Széchenyien földönjáróbb. Hasznos célokért harcoló. Ebben az irányzatban végső kicsengésükben Hölderlin és Berzsenyi élete és költői műve áll egymáshoz a legközelebb. Az európai újhellenizmus nagy kötőket felmutató eszményvilágába és névsorába a Berzsenyi teremtette lírai világ beletartozik. Mégpedig igen egyéni színekkel. A Berzsenyi-művet fölfölfénylő hatásán túl, minden bizonnyal még csak ezután ismerik meg igazán, akár csak Hölderlinét századunkban. A sokban közös belső jegyek és páratlan formatökélyük is erre viszi ezt a nagy lírát. Erre, mert olyan egyetemes eszmevilágú és olyan örök emberi és oly emelkedett, amely minden nagy költészet és siker biztos jegye.

Egyéniségükben és természetükben is közös vonás a mérhetetlen „summa sensibilitás”. Berzsenyit ez a nagy melankóliás érzékenység

vad föllobbanásokkal és gyakori „félbolond és féldühös” kitörésekkel kísérelte élete végéig. „Romlott hypochondristának” nevezi magát és óráit „fekete óráknak”. És ugyanakkor, Berzsenyi szavával, mindketten „mágiás képek és arany álmódások” költői. Ez a magyar költő, akinek a lelke „oly sötét és hideg, mint az éj s nyugodt, mint a sír”, és aki „félhalálban él”, ő áll a századforduló nagy költői közül legközelebb a hölderlini éjszakához. A legközelebb, még ha makacsul égeti is niklai sötétjében a jövőért és igazáért és az emberiségért az egyetlen gyertyaszálát.

Indítóját e lelkiállapotnak és ennek a két költői életstílusnak megfogalmazását Hölderlin 1798-as levelében találjuk: „Hisz sokan elpusztultak már, akik költőnek születtek. Nem élünk költői égöv alatt. Ezért tíz ilyen plánta közül alig nő fel egy is”. Mintha Shelley, Byron, Keats, Puskin, Lermontov s a maga sorsát is előre jövendölné és Csokonaiét és Petőfiét és az elhallgatott keserű mosollyal „recensealगतó” Berzsenyiét is. E levelét Hölderlin írhatta volna nemcsak fivérének, de épp Berzsenyinek, mert ismeretlenül is, így fogalmazta meg ezt a hangot a rokonlelkű Berzsenyi. *A költő és a sors* című versében:

*Honnét van, hogy az ég, a fátum vagy görög Áte
Majd minden jámbor költőt és büszke genieket
Annyira üldöz most, hogy azok majd mind siralommal
Töltik el a Helikont s civakodnak fátumaikkal?*

S egyenesen magára fordítva:

*Engem is üldöz az ég, a fátum, vagy görög Áté...
Üldöz s faggata már pólámban, s faggat örökre,
Mint minden jámbor költőket s büszke genieket.*

Egy hangvétel, egy világérzés, melyből a kiutat keresi a két költő a nyomasztó égöv alól. „A kielégületlen becsvágy” éppúgy „búskomorrá” teszi Hölderlint, mint Berzsenyit, mert becsvágyuk egyiként sértett is. Sükösd Mihály szépen érzékelteti azt a lelki nyomást, amit a szeretetre vágyó és barátságot sóvárgó Hölderlin Schiller „fölnyétől” szenvedett.

Tegyük hozzá még Goethe zsenit föl nem ismerő tartózkodását is. Hasonló ez Berzsenyinél is. Az ő búskomorságát élete végéig táplálta furcsa viszonya Kazinczyval, megtetézve a gyógyíthatatlan Kölcsey-csapással. Mintha csak a sors, a „görög Até” eszköze lett volna Kölcsey.

Egyetlen menekülés mindkettőjükénél a műben megteremtett boldog és szabad és szép világ. Ott, a nagy kortársak között is magányos Hölderlin álma épp az, mint itt, a szerűn és berekszélben egyedül álló Berzsenyinél. Hölderlinnél Diotima és Berzsenyinél Harmónia szerelme és ihlete. Hölderlin levelével „Isteni óráknak” nevezi ezeket, „midőn a boldogító Természet öleről térek haza, vagy az Ilisszosz platánligetéből, ahol Platón tanítványai közt ütöttem tanyát, s szemem a dicső szellem röptét kíséri”. (A levelekből és a Hüperióból az idézetek Szabó Ede, a versek Bernáth István fordításai.) Ide akar kikötni, ilyen partra szállani Berzsenyi is. De míg Hölderlin a Hüperió ábrándvilágában bolyong, addig Berzsenyi „osztályrészül” a göröggé, latinná teremtett, eldugott somogyi valóságot varázsolja. „Oh, te, elzárt hely, te fogadd öledbe – A heves ifjút!” – Hölderlinnél nem a testnek, a léleknek van hazája. A szellem jár szabadon, Berzsenyi szavaival, „gyönyörű Larisszában”. Szemünk előtt röpköd az ő Hüperiójában ott, ahol sohasem volt, de mégis köztünk ragyog, mint Berzsenyinél „szentelt ligetek homályán – Tiburi forrás”. Berzsenyi, hogy a sorsot legyőzze, a talpa alá teremtett magyar Hellaszt. Így akart Harmóniával itt szabad és boldog lenni:

*Van kies szőlőm, van arany kalással
Biztató földem: szeretett szabadság,
Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől
– Kérjek-e többet?*

Azt kéri, hogy mint Hölderlint Diotima, őt Harmónia ne hagyja el. Ez a Berzsenyi-életstílust segítő múzsa. Átvitt értelemben Camoena! Mert ha az „édes poézis és szerelem” vele marad, akkor ez a pásztori és halásztanyás táj, ez a márványtalan és babér- és narancsliget és szentélyek nélküli „vadon tájék kiderült virány lesz – Gyöngé dalodra”.

Hüperió-Hölderlin világa ott ragyog egy képzelt Hellaszban, „ahol a hajnalpír száz hóborított bérc fölött játszik, a Helikon és

Parnasszosz pompás vadona és Sziküón édeni síksága között”, ahol „diadalmas félistenként tajtékzott a csillogó öböl”.

Berzsenyi a magyar táj ligeteiből és képeiből épít ki Pannóniában magyar hüperiói környezetet.

*Termékeny mezeid mennyei harmatok
Mossák, s csüreidért Európa irigyel.
Itt édent mutató sorhegyek oldalin
Bacchus tölt poharat, s néked az isteni
Nektár legnemesebb vedreiből merit.
Itt Árkádia zöld halmai nyillanak.
Hol Pán legjelesebb barmok után dalol...*

Nemcsak a költő megjelenítő és lelkét adó erejétől, de a maga harmonikus természeti adottságaiban is helléni ez a táj. Berzsenyi, aki sokat kocsizott és lovagolt e berkekben, és látta a Balaton és a vulkáni és mészhegyek derűs ölelkezését, ő ebben a magyar Attikában szinte természetes megindultsággal barátkozott a Helikon lányával, és írt himnuszt is Keszthely isteneihez. Amely tájat, mint magyar hős, Festetics még inkább Helikonná tett. Hozzá emberközelből szólhat a költő. Akár Hüperion–Hölderlin szavaival is: „Te nyitottad meg újból Akademosz ligetét.”- Ilyen a magyar hüperiói táj. Így ragyog klasszikus metrumokban a Berzsenyi-műben valósággá és magyar reménnyé a hölderlini Heliosz-vízió:

*Oh lakjatok hát e kies ég alatt,
Bájoljátok ide Enna virányait
És a virágzó Attikának
Hajdani szép ideit s Saturnust,*

*Hogy vérrel ázott századaink nyomán
A szent pálma arany bimbai nyíljanak,
E kis magyar Weimar öléből
Lássá hazánk kiderülni napját.*

Ebből folyóan végső feladat, Hölderlin szavával, „az emberi nem kiművelése”. Berzsenyi szavával pedig „a hasznos széppel”

nemzetteremtés. Újjászületett erényekkel a rossz égöv alatt egy „romlásnak indult hajdan erős” nemzet boldog jövőbe indítása:

*Mennyi tündér báj s ragyogó kilátás,
Mennyi andalgó öröm és reménység,
Rengetett, édes Csalatás! öledben
Mágus erővel.*

Egyre keresi a teret, és remélve teremti a *reális hüperióni* szép világot. Keresi a kiutat, mert mocsárba fojtja a kor és a magány. Űzi a dicsőségvágy, és keresi, mert gondolatvilágával kilóg az osztályából is. Keresi, mert nincs harmónia a valóság és az ideál, az élet és az eszmény között. A mű közben versben kikristályosodik, de ezt Hölderlin–Berzsenyi is egyre inkább érzi, hogy műve hiábavaló prófétálás. Még hívei között is olyan remete, aki szép ménese és zsongó méhei és nyájai között is elfojtott tettvágy csupán. Egész lénye tele segítőkézre vágyással. Byron a vers mellett e vágyakat ki is élhette és Széchenyi is. Ő Niklán, mintha egyre jobban csak a lefojtott vágyú, romantikus-realista maradna. Egy se nyugati, se keleti mezei életforma közé szorult magyar Hüperión. A keserűség vadul szakad rá:

*Álmaim tűnnek, leesik szememről
A család fátyol, s az aranyvilágnak
Rózsaberkéből sivatag vadon kél
Zordon időkkel...*

A barátaitól meg nem értett Hölderlin is írhatta volna e sorokat, melyeket a barátaitól még meg is támadott Berzsenyi írt, lemondó sóhajjal a *Barátimhoz* versében:

*Látja, és keblét szomorúan bezárja,
Nem szeret semmit, de nem is gyűlölhet;
Szíve óhajt még, de üres vadonban
Hal ki nyögése.*

Hölderlin ekkor már a tübingeni kis toronyban énekelget. Ő pedig a somogyi berekben egyre csak makacsabban készül, Harmónia

segítségével, a *földi Hüperión-világ* megtalálására. Egyre több „fekete órával” lelkében és egyre mélyebb sebekkel a szívében készül az „arany középszer” arányaival épült házában, amely Hüperión elképzelt görögföldi háza is lehetett volna.

*Háza szent templom, maga áldozópap,
És az áldásnak poharát kezében
Istenek töltik kimeríthetetlen
Égi itallal.*

És környezetét pedig csak a maga mentségére is, mert ilyennek akarja látni, épp a hölderlini sors előli meneküléssel, ilyennek festi:

*A vig pásztori kor gyermekei közt lakik:
A természet ölébe dől,
Annak nyújtja kezét s mennyei csókjait.*

Berzsenyi 1816-ig, tehát versgyűjteményének második kiadásáig, a maga mentségére igyekezett megteremteni ezt a magyar–görög költői világot. A szíve és természete szerinti művet, melynek a líra és az élet összehangzó harmóniáját és lényegét kellett volna sugározni. Egy életstílust és költői remeklést hozott létre, melyet azonban a sors nem engedett érvényesülni. Épp fölragyogása után. Se alkotója életének kiegyensúlyozására, se pedig mint költői művet, hogy az tovább teljesejék. Talán úgy is mondhatnám, hogy olyan villám éri ezt a magyar hüperióni derengést, hogy abból ezután már nem a jövő fénye, de költőjére is „zordon egek” árnyéka borul. Hölderlini lesz körülötte a magány. „A virtus útját szörnyetegek lesik.” Éles fénnel riasztották föl teremtő, reális és álmodott világából. Ekkor lépett eszméinek költői honából a nemcsak érzett, de szinte kézzel és ésszel megragadható mintái közé. „Pályája küzdés.” Most és így lett a természettől-költő elméleti és tudós költővé. Aligírt versekkel, de azzal a reménnyel, hogy „Talpa alá szegi a chimaerát”. És lett a mezei született lírikusból a XIX. század első felében a „lebengösi” Kazinczy mellett a magyar vers legműveltebb tudósa. A poétika titkainak és a „vers születésének” és végső értelmének első magyar költő-esztétája. Tizenhárom év önrágó magányában és makacs elemzéseiben és szép villogásaival így készült el a *Poétai*

Harmonistika, melyet egyrészt a megtámadott természetes, elíziumi költészet igazolására, de végül is olyan *magyar Hüperiónnak* szánt, amely tételeivel a legfőbb és leghasznosabb széphez vezetheti a magyar poétát és a magyar költészet irányát.

Nem prófétáló, de racionális mű, amely minden eseménykeret nélkül mondja el – nem úgy, mint Hölderlin a *Hüperió*n-ban –, a Szépről Berzsenyi eszméit és a szép élet titkáról a reményeit. A magyar költő vívódása ez a méhesben és a diófa alatt, hogy megtalálja és leírja nemcsak a tökéletes vers, de épp a poézisen át az emberiség tökéletes életformájának mélyen hitt „recepjt” is. Hogy miként születhet meg, és hogyan sugározhat igazat és jót a Szép. Olümposz hogy emelkedett a mocsári berekszélben, ahol élt, és ahová még mélyebbre taszították épp az ő meg nem értett Harmóniáját, aki ugyanúgy Múzsája és egy vele, mint Hölderlinnel volt Diotima. Itt már nemcsak somogyi, de Európára tágított a mocsár és a Szép megtalálása és fölmutatása is. Művében egyetlen szereplővel, a költővel és az őt láthatatlanul körülvevő, de sugalló erővel.

*Mély sugallásod kiemel magamból,
Sátorod csendes keblébe intett...
S Lethe árad rám! elemészik a föld,
Lelkes étellel ragad édenébe...*

Harmónia, avagy a *Harmonistika* szavaival „az erkölcs és poétai szépek” világába, melyek „egy kútforrásból, a szeretetből erednek”. Ezért harcolt Berzsenyi, mint Hüperió, és Hölderlin és Byron is. Az ódázó, az álmodozó és a harcos, görög ideálért – realizálva „Új Görögországért” –, a költészet és eszme és a kard fegyverével, hogy a világban új harmonikus hazát teremtsenek. Hüperió és Berzsenyi egyért harcol. Még nevük mellé is egy és ugyanazt a „remete” jelzót teszik, amely nemcsak állapot, de hősiens megszállott, puritán szilárdságot is jelent. Tehát ott „Hüperió vagy a görögországi remete” és itt pedig Berzsenyi vagy a somogyi „niklai remete” harcol. Eszményeik arca platóni fényvel ragyog. Megszemélyesítője ott Diotima, itt Harmónia. Hölderlinnél a Természet és a Szép együtt Egész és így együtt halhatatlan. Berzsenyinéél „minden poétai szép egyszersmind természeti szép”. És mindkettőjükénél a Természet maga az Igaz, a Jó és a Szép, s mert az ember is a természet gyermeke, tehát

a természetben benne van a poétai szép is. De épp korukban ez a Szép, azaz Diotima versszavával

*... a lélek Napja örömkora már lehanyatlott,
éj van, a fagy csikorog, s bögnék a szélviharok.*

A Neckar és az Alpok és a mocsár és a Bakony körül is, a világban, társadalomban és a lelkekben is „zűrzavarok”, „harcok zshivaja” és csak a költők vágya:

*Töltsd meg e nép szomjas szívét, örök életű szépség,
vár lakomás asztal, várnak a templomaink!*

És Berzsenyi ugyanezzel a képpel a *Harmonistiká*-ban, mint Platón „az agathoni vacsorán Diotimával”, most itt együtt, Berzsenyi-Platón fejtegetik „a szárnyrakelő lélek játszi képét idézve” a Szépet és a „görög Szép culturának menetelét”. Ennek lelkének lényegét, „gyönyörét”, „boldogságát”, melynek megtestesítője Hölderlin világában Diotima, Berzsenyinéél pedig Harmónia.

Így jelenik meg a napóleoni dúlt korban és a szentszövetségi zsarnokságban Hölderlinnél és a *Poétai Harmonistiká*-ban „a poétai szép”, azaz a „legfőbb szép”, úgy, mint a remény, mert a szép egyenlő náluk az éppen hiányzó szeretettel és a még inkább hiányzó harmóniával. Berzsenyi szavaival „a harmónia nem egyéb, mint a szeretet érzéki jelenete”. Olyan, mint Diotima „aki Eros kozmikus jelentőségét, mintegy misztikusan” sűríti a Hüperióban. A Platónt idéző Berzsenyi a *Harmonistiká*-ban a poézist „Diotimával lelki szerelemnek, lelki nemzésnek s az örökké isteni értelmének és ösztönének” mondja. Hölderlinnél költőien elvont hangvétellű hittevés a jó és igaz mellett. Berzsenyinéél a világos próza formájában már gyakorlati hittevés is, mert a „poétai szép” a *Poétai Harmonistiká*-ban, mint „legfőbb teremtő erő”, mint a „szeretnek és értelemnek”...”harmóniás vegyülete” jelenik meg. Tehát célszerű, teremtő hasznosságot jelent. Azt az okosságot és morált jelenti, amely éppen hiányzott abban a polgárosuló feudális társadalomban, melyen változtatni akartak, s amelynek hajdani harmóniájában állott a görög poézisnak és egész görög kultúrának nagy „harmóniája”. Végző kicsengésében tehát a *Poétai Harmonistika*, azaz „Magyar Hüperió”

új társadalmi és erkölcsi rendet sugárzó esztétikai tanulmány. A vers pedig így, bár napja a Szép, mégsem elefántcsonttorony csillaga, de a „hasznos szépnek” hirdetője, mint a görögöknél volt. A lelket és a cselekvést, a *Harmonistika* szavaival, „élettökélyre és életterjesztésre, ezek által pedig legfőbb gyönyörre és boldogságra” serkentő erő, „mert legemberibb szép az emberszeretet”. – Csak túl szép hangok lennének ezek a hazai, nem éppen költői „égöv” alatt? – Nem hiszem. Épp a reformországgyűlések előfutáraként és a Széchenyi- és Kölcsey-, Petőfi-eszmevilág hangjaként igenis reális értelműek e „Magyar Hüperion” vallomásai a versről. Épp a poéták és a poétai lelkű magyar nép körében, hogy a költészet, mint a görögöknél, éppúgy nálunk is „nép religió” legyen. Nem misztikus és romantikus álmom és szentimentális kazinczys stílus. Reális életstílus, „mert a képző szellem olyan isteni tulajdona az emberiségnek, mely nemcsak egész földi életünket megszébbíteni” képes, de „boldogítani ösztönöz”. Ekképp szóltak és erről Berzsenyi Albionból kiüldözött kortársai is Velencében, Speziában, Rómában és Missolunghiban is. Mert a szép így „egyszersmind ösztöne valami szebb életnek és religiónak”. Tiszta és új távlatú és az esztétikán túlmutató a *Poétai Harmonistiká*-ban Berzsenyi szava.

A megrögzött társadalomra és mozdíthatatlannak tartott világnézetre veti próféciáit, nem olyan tűzzel, mint ahogy ódáiban szólítja a szépet és csapja a rosszat, de keményen kopogó, akadémikus, szenvedélyes hitű prózával vall a szebbet hozó „harmóniás szépről”. Ez az ő szép kultusza... Ezek után világos, hogy éppen nem zárja ki az „új világnézetet” a poézisből. Csak azt mondja, hogy „a költészetben nem elég az új”, hanem hogy igazán az is legyen, egyúttal így a legszebbnek is kell lennie. Így kell nézni az ő esztétikájának új és szép viszonyát... Mert nála a szép, azaz legszebb, mint a jó, igaz és szeretet és hasznosság egyesítője, világos, hogy előremutató.

Magyar hellenisztikája, mint életstílus lépne ki a versből, és az ő „Magyar Hüperion”-világa maga a kézzelfogható hasznosság lenne a népre, a nyelvre és a virtusra is. Széchenyi föl is ismerte, hogy mit jelentenek e sorok. „Mert a poéziseknek mint a cultura legemberibb s legközöner terjesztőjének, minden célja az emberi közönség képzeletében és boldogításában egyesül.” Ezzel és így, bár elképzeléseit – „a poézis rózsaszín ujjai – Fonják azt az öröm gyenge

virágiból” – mégis így realizálva azokat, e nagyralátó életmű egyszerűre nyer örök értelmű célt és magyarázatot is.

A Berzsenyi- és Hölderlin-szépségideál lelki indítója és esztétikai és filozófiai fogalmainak származástáblája is igen hasonló. Indítója a használni vágyás és a sértettség. Azoké, akiket a sorsuk kivetett abból az édenből, melyet álmodtak. Hölderlin szavaival: „-Én zizegő bereknek – harmóniáján – s szerelemre virágok – közt növekedtem.” – Berzsenyi szavaival: ahol – „Rebdezett szívem kies édenében: - mint ama boldog ligetek lakója”. – A két költőt nemcsak képletes értelemben, de Berzsenyit valóságban is e szép berekből a mocsárba vetette a sors. Berzsenyi is írhatta volna két-három évvel később a *Kurta dal*-t, amikor a somogyi Nagyberek Nikla - Tomijába került. Ahol csak iszap volt és pásztor és halásztanyás világ. Görög tengerek helyett mocsár. Írhatta volna, úgy, mint a megalázott, fölösleges házitanító, mert mindkettőnek már életük delén daltalan lett a sorsa:

*Ily kurtára fogod, régi dalos? Talán
nincs kedvedre a dal? Ifjú reményeid
napján még nekikezdtél
s nem bírtad berekeszteni!*

*Sors és dal – közösek. Alkonyodik. Hogyan
lennének boldogok. A Nap messze, a föld hideg,
borzongás ver, előttem
csapdos, surran az éjmadár.*

1798-ban Hölderlinnél ugyanaz a lelkiállapot, mint amely Berzsenyinéél 1808, majd 1817 után jelentkezett. S a „hogyan lennék boldog?”-ra két rokon indítású és célú, más-más színű alkotás a válasz az éjmadár szárnya alól. És Hölderlin mellett három év boldogszenvedés után már ott áll, nem az álom, de megalkotva Hüperiónt. A Szépség. Hölderlin a Hüperiónnal a durva valóság világába, vagy úgy is mondhatjuk, a szép Természet világába egy segítő, az emberi természetnél jobb és szebb költői természetű valóságot teremtett.

Berzsenyi pedig a Hüperiónt megálmodott hellaszi tájai helyett a *Poétai Harmonistiká*-ba a lényegképzéshez egy költői képletet

szerkesztett, mely, ha megoldást nyer, úgy nemcsak a magyar költészet és költő kerül az Olümposzra, de hiszi, hogy az „emberi nemzet” is. Hölderlin lelke akkor már elsötétült. Berzsenyi pedig lelki sötétségben küzd. A le nem írt félőrült, de „féldühös” állapotban, mint egy görög tragédia színpadán. Kétszereplős párbeszéddel, a múzsa és a költő között, hogy bizonyítsa és fölmutassa a maga szépének és a költészeti eszményképnek az arcát. Egzaltált, mágiás és mégis reális próféta a közösségért, a magányban, egy nagyon is ingó talajú ködös tájon, ahová már Keszthely Helikona is messzi.

Mindkét költőt a „Legjobb” és a „Legszebb” eszménye kísérti, és vigyáz is rájuk. Hüperiön szavaival: „nem tudok beszélni róla, de vannak órák, midőn a Legjobb és Legszebb mintegy felhők közt megjelenik és a sejtő szeretet elé a beteljesülés ege tárul”. Ennek megtestesítője Diotima, akivel egy szentimentális élménysugárzásban „élt”. Berzsenyinéél, Diotima az arany közepszer hellén-magyar realizmusával, Harmóniává lényegülve, szinte e világi alakban jelenik meg. Berzsenyi Legfőbb szépe a földi szeretet alakjában él, mint „az egész emberi nemzetért áldozó szeretet”. Harmónia maga a „hasznos szép”. A Hüperiönban a szeretet mint mennyei realizmus, a *Poétai Harmonistiká*-ban pedig mint a mezei realizmus eszménye vonul végig. Hölderlinnél képekbe varázsolt tündéri képek, Berzsenyinéél megváltásra szánt, izzasztó, emberi képlet megvalósítható titkaiként. Végző fokon mindkettőnél „az örökkön örök Szép” Természet másolása. Egymás mellett olvasva műveiket, olyan érzés támad az olvasóban, hogy a világirodalomban ez a két nagy költő a Goethe-Schiller és Byron-Shelley kettősök mellett egy egészen más nagyságot képvisel. Az éteri szépre és földi jóra vágyás és törés különösen szép ellentétű, de egy eszményt képviselő zsenii voltak. A Föld és az Ég erejét egyesítő Szépben hittek. Hitték, hogy a Szép, mint a költők gyermeke, hasznos lehet, s azt is, hogy a költői szép eget–földet egyesítő ereje egy a természettel, és így a poétai műben a világ és a természet együtt él. Berzsenyi szavaival „az igazi poézis, ez a tündér világtükör, minél inkább poétai világtükör, annál inkább nem egyes színeit, hanem mindenkor egészét mutatja az életnek”. Hölderlinnél „egyetlen kehelyben, egy világ minden öröme”.

Berzsenyi művével olyan költői és gondolati világáramlatba vitte költészetünket és sűrítve, csak *A poézis hajdan és most* című egyetlen versalkotásával is, amely épp most napjainkban, eszmevilágával épp

az atom árnyékában és a természet értékének fényénél kapja egyre inkább mélyebbnek látott időszerű értelmét.

A Hüperión a boldogság és szerelem ragyogása után szomorú búcsúzás is és kemény ítélet is egy nép felett, és egyben olyan kozmikus remény is, mely „nem vész misztikába, hanem oda tér vissza, ahonnan indult: a Természethez” – állapítja meg oly találóan Szabó Ede. Hüperión búcsúját Diotimától Berzsenyi *Búcsúzás* költeményével is elmondhatta volna.

*Elszakadsz tőlem, szeretett barátám!
Hasztalan zárlak kebelembé: eltűnsz,
S mint az álomkép, örömem, reményim,
Veled enyésznek.*

De végül is, mert együtt egyek e világban, mindig is az övé marad:

*Ott is, óh ott is tied e sebes szív,
Mindenütt kísér, veled él, veled hal,
S sárga képemnek halavány vonásin
Festve neved lesz.*

Berzsenyi műve is, bár örökös búcsúzás, de ebben is, mindig a kiút keresése is, akárcsak Hölderlin–Hüperióné. Keresik nemcsak az emberiség, a maguk kiútját is. Csak, amíg Hölderlin így sóhajt föl: - „Ó csak lenne még a világon számomra valami tennivaló! Csak lenne valami munkám vagy harcom, hogy legalább felüdülnék”, vagy ekképpen: „Lelkem akár a hal, eleméből partra vettetett és kínlódik, dobálja magát, mígnem kiszikkad a nap hevétől”, addig Berzsenyi megtalálja a tennivalót. Nem „Áiász szigetén” az elképzelt „drága Szalamiszon” és nem, mint az Attika felé kémlelő Hüperión, „aki hegyfokon kunyhót épített mézga ágakból”, de itt lelte meg, a berek szélében. Megadta a sors az ő „harcát” is a szép védelmében és a „mezei szorgalom akadályainak” és az emberi karám és dorong korlátainak lebontásában is.

A niklai remetének a *Poétai Harmonistika* a remény fogalmazása. A maga szomorú boldogságára készült gyönyörű terv szavai ezek, hogy harmóniátlan ne legyen, és hogy megmutassa „az

igazi poézis” célját is. Emberképző erejét minden barbárság ellen. Nehogy azt kelljen ítéletként mondania neki is a magyarra, mint 1798-ban Hölderlinnek a németekre: „Eleitől fogva barbárok, akiket a szorgalom, a tudomány s még a vallás is csak barbárabbá tesz, teljességgel képtelenek minden isteni érzésre, csontjuk velejéig romlottak, a szent gráciák boldogságára érdemtelenek.”

Hüperiön e német társadalombírálatára és igen kemény szavai azonosak *A magyarokhoz* „Rút sybarita váz” csapású kegyetlenségével és az *Epistola Kazinczy Ferenchez* és a *Mezei szorgalom* éles, bíráló megállapításaival. Ebben is összecseng szavuk az időn át. Mert prófétai megszállott volt mindkettő, és érzékenyek és egzaltáltak. Csak Berzsenyinek az idegérzékenysége mellett több volt a praktikumérzéke. Tehát egyértelműen kimondja a *Poétai Harmonistiká*-ban, hogy embert nevelő hasznos költészetet akar. Vessük össze a *Hüperiön*-nal. Ő mondja a németjeire: „Láthatsz itt kézműveseket, de embert, egyet sem, gondolkodókat, de embert, egyet sem, papokat, de embert, egyet sem, urakat és szolgákat, ifjakat és tekintélyes férfiakat, de embert, egyet sem.” Berzsenyi tehát olyan világot akart a hasznos szép által, ahol magyar társadalm szerkezetre áttéve a hölderlini felsorolást, ember lesz az iparos polgárból, ember a mezei pásztorból és gazdából, a táblabírótól a főúri rendig mindenki. Olyanok, mint egykor Hellaszban, a szabad emberek társadalmában voltak. Ahol ember képére volt teremtvén nemcsak a világ, de az istenek is.

Ezért, ezzel a céllal „istenített” Kazinczy truccára embereket az ő magyar hüperiöni táján. Szavaival, nem hízelkedésből, de hogy „a poézis fátyolán át... alattomos szemrehányással... az ő legszentebb hazafi kötelelességére emlékeztesse” azokat. Hogy Héroszok legyenek, akik emberré segítik a harmóniatlan hazát és népét. Ilyen áttételű az oly sokszor, még Kazinczytól is annyira félreértett, kicsiket Olümposzra emelő Berzsenyi-óda költészet értelme! Világra hívni mindenből a Szépet és az Embert.

A *Hüperiön* és a *Harmonistika* egy célt szolgáló művek. A regényes széppróza csillogó és az esszépróza egyszerű szavain túl is költői alkotások utópiájukkal és realizmusukkal együtt. A tettekben is a lelket előcsaló művek.” A természetellenesség átka” ellen harcolók. Berzsenyinél külön, Kazinczy irányára ellen is szóló és neki Hüperiön szavával is elmondhatta volna, hogy „a te németjeidre”...”erre a népre

minden téren az Istentől elrugaszkodott természetellenesség átka” nehezedik. Berzsenyi ezt nem akarja! Ez ellen emel szót a *Kritikai levelek*-ben és a *Harmonistiká*-ban is.

Berzsenyi és Hölderlin mint olyan emberek szólnak, ”akiket egyszer úgy megsebeztek, annyira a lélek mélyéig”, s akik így „nem lelnek nyugalmat többé egyéni örömeikben”, csak a közörmében. Ahogy erre emlékeztetően, épp ezekben az években, Berzsenyi feje fölé írták föl a kaposvári megyeháza homlokzatára „A közjónak” jeligét. – És ki tudja, nem az ő, az e falak között nemzeti nagy költőnek először elismert Berzsenyi sugallatára történt-e ez is?

Így született meg – meg nem írt himnuszok és ódák helyett – német földön a *Hüperión* és a magyaroknak a *Poétai Harmonistika*. A lelkes ráció képlete. A költőket és az embereket harmóniára vezérlő kalauz. A Nagyberkek mocsarából újból kilépett Hermész–Mercurius, a hajdanletűnt szép és bölcsesség és az istenek hírnöke. Végiglátogatta Berzsenyi kíváncsiságával Platónról Goetheig a szellem nagyjait. Útja magányos és nagy célú vállalkozás a magyar irodalomban. De Diotima és Harmónia szólította őket: „Népünk nevelője leszel s remélem nagy ember.” A *Harmonistika* a szókratészi „hasznos széptől” ihletett reális álmú tanával, a ma is egyensúlyt és harmóniát kereső emberiségnek egy olyan életstílus felvázolása, melynek elemeit ma is építően lehet elhelyezni korunk nevelési eszméi között. Reményekkel és észkokokkal felvázolt képlet, melynek teste és lelke is a szép.

Schiller és Goethe görög szemléletével és görög vetületű világával párhuzamos, ám a Hölderlin és különösen Berzsenyi görög szemlélete, épp a gyakorlati lehetőség hitével, más is. Schillerrel Berzsenyi úgyszemint értett mindenben egyet a görög költészetről. A *Harmonistiká*-ban ki is mondja: „Schiller csupa gyermeki naivságot” látott benne. Ezért szól e németmód félreértő és célzó látásmód „alaptalanságairól” és „homályáról” is. Egy somogyi Diogenész ítélete, aki költői művével és emberi álmával mindenkor az európai líra és gondolkodás legfőbb sodrában élt, és remélt egy aranykor eljövételében, amely úgy ragyog majd az emberiségre, mint ahogy a fiatalság képei ragyognak vissza ránk:

*Mint az aranykornak boldog századja virágzó
Képe, szelid tündér Fiatalság! visszanevetsz rám;*

*Felfeded ártatlan kebelednek rózsaaalakját,
S szívemet a multnak gyönyörű örömébe merítéd...
Pázsitos ösvényed violák közt tévedez, és foly,
Mint a csergedező Arethusa s tiszta Maeander...
Elysium myrtusligetévé változik e föld,
Hol minden kiderült, hol minden szép s nagy előttünk.*

***